

FD, 013

MAGYAR KÖNYV- SZEMLE

KÖNYVTÖRTÉNETI FOLYÓIRAT
REVUE POUR L'HISTOIRE DU LIVRE

93. évfolyam

1977

3

ALKIADÓ • BUDAPEST

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
I. OSZTÁLYÁNAK
KÖNYVTÖRTÉNETI FOLYÓIRATA

REVUE DE L'ACADÉMIE
HONGROISE DES SCIENCES
POUR L'HISTOIRE DU LIVRE

93. ÉVF. 1977/3. SZ.

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG — COMITÉ DE RÉDACTION

MÁTRAI LÁSZLÓ
(a szerkesztő bizottság elnöke)

KÓKAY GYÖRGY
(felelős szerkesztő)

HAVASI ZOLTÁN
(társzerkesztő)

V. KOVÁCS SÁNDOR
MEZEY LÁSZLÓ
REJTŐ ISTVÁN
TARNAI ANDOR

SZERKESZTŐSÉG — RÉDACTION
1088 Budapest VIII., Múzeum krt. 14—16.

Megjelenik negyedévenként

Trimestrielle

*Articles appearing in this journal abstracted and indexed in HISTORICAL
ABSTRACTS and/or AMERICA: HISTORY AND LIFE.*

*

Terjeszti Magyar Posta

Előfizethető a hírlapkézbesítő postahivatalnál és a Posta Központi Hírlap Irodánál (KHI 1900 Bp. V., József nádor tér 1.) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215—96162 pénzforgalmi jelzőszámra. Előfizetés bejelenthető az Akadémiai Kiadónál (1363 Budapest V., Alkotmány u. 21. Tel.: 111—010).

Példányonként beszerezhető: az Akadémiai Könyvesboltban (1368 Budapest V., Váci u. 22. Telefon: 185-881), a KHI Hírlapboltjában (1055 Budapest V., Bajcsy-Zsilinszky út 76. Telefon: 116-269) és minden nagyobb árusítóhelyen.

Előfizetés díj egy évre: 60, — Ft

1 szám ára: 20, — Ft

Index szám: 25 543

Külföldön terjeszti a KULTURA Külkereskedelmi Vállalat,
H-1389 Budapest, Pf. 149.

Tel.: 185—680.

A szerkesztőség legfeljebb 1 ív terjedelmű és az MSZ 9651 szabványnak megfelelő kéziratokat fogad el (egy oldalon 30 sor, soronként 60 leütés, jegyzetek a főszöveg után). A tanulmányok rovatba szánt cikkekhez 1 oldal terjedelmű tartalmi kivonatot is kérünk. Különlenyomatok (legkevesebb 100 példány) a Kiadóhoz címzett, de a szerkesztőséghez eljuttatott levélben rendelhetők, a korrekktúra visszaküldésével egyidőben.

Bakócz Tamás nyomtatott búcsúlevele az 1514. évi kereszties hadjárat hirdetéséhez

A müncheni Bayerische Staatsbibliothek-ban őrzött, Cod. lat. 14239. jelzetű, középkori, latin nyelvű kódex mindkét kötés táblájának belső lapján egy-egy nyomtatott búcsúlevél található. E kitöltetlen űrlapokkal a fatáblákat kívülről beborító bőr végeit ragasztották le a belső lapon. Mindkét kisnyomtatvány bibliográfiailag eddig regisztrálatlan. Az első táblában található és a törökök ellen hirdetett harc javára 1483-ban készült kiadvány ismertetésére más alkalommal és helyen kerül sor. Itt most tehát csak a hátsó táblában levő és Bakócz Tamás, esztergomi érsek által kibocsátott búcsúlevele lesz a vizsgálat tárgya.

Az átlagosan 196 × 290 mm méretű papír fekvő félívnek felel meg, amelyen található a 123 × 246 mm-es szedéstükör. Ennek szövege a második sorban így kezdődik:

„Thomas miseratione divina tituli Sancti Martini in Montibus sacrosanctae Romanae Ecclesiae presbiter cardinalis Strigoniensis patriarcha Constantinopolitanus”.

Tehát a kiadvány kibocsátója egyértelműen Bakócz Tamás esztergomi érsek. A következő (3—5.) sorok azt is elárulják, hogy milyen minőségben adta ki ezt az írást:

„ad Hungariae, Bohemiae, Poloniae, Daciae, Norvegiae & Sveciae regna, nec non Prussiam, Russiam, Livoniam, Lithvaniam, Valachiam, Slesiam, Moraviam, Lusatiam, Transilvaniam, Slavoniam, Dalmatiam, Croatiam & Moscoviam omnesque & singulas regnorum & provinciarum praedictorum civitates, insulas, terras, atque loca illis subjecta & alia eis adjacentia apostolicae sedis legatus de latere”.

Bakócz tehát ez esetben a megjelölt királyságokra és az azokhoz tartozó területekre megbízott apostoli delegátusként járt el.

Itt a szövegben néhány centiméteres helykihagyás következik, majd az 5—9. sorokban így folytatódik:

„Salutem in domino sempiternam. Tibi qui ad bellum contra Turcas loco seu vice (itt űrlapszerűen újra helyet hagytak a szövegben) accedere & per tempus a nobis praescriptum & ordinatum in illo permanere intendis. De omnipotentis Dei misericordia, ac beatorum Petri & Pauli apostolorum, nec non beatissimi papae Leonis decimi auctoritate nobis in hac parte tradita, plenariam omnium peccatorum tuorum, ac cum Deo altissimo reconciliationem, indulgentiam & remissionem, qualis per Romanos pontifices in subsidium Terrae Sanctae, aut aliorum locorum ab infidelibus occupatorum recuperationem proficiscentibus dari consuevit, & qualis in anno jubilei concessa extitit, postque in bello praedicto statuto, ut praefertur cum effectu permanseris, concedimus pariter & indulgemus.”

Bakócz megbízatása X. Leó pápától tehát a nyomtatvány szerint a törökök ellen hirdetett háborúban résztvevők számára biztosított búcsúkedvezmények megadására vonatkozott. Ez a hadi vállalkozás pedig nem volt más, mint az 1514. évi keresztshadjárat. A hazánk történetében olyan jelentős parasztháborúhoz vezetett ún. kereszt hirdetésnek eddig egyetlen írásos vagy nyomtatott dokumentuma sem volt ismeretes, így a továbbiakban érdemes ezt a Münchenben őrzött búcsúlevelet részletesebb vizsgálat tárgyává tenni.

Barta Gábor és Fekete Nagy Antal e témával kapcsolatban a következőket írta:

„Az 1514. évi magyar parasztháborút kiváltó eseménysor kiindulópontját keresve X. Leó pápa 1513. július 15-én kiállított ünnepélyes okiratánál kell megállapodnunk. Az okirat értelmében a római egyház feje erdői Bakócz Tamás bíbornokot, Esztergom érsekét és Konstantinápoly pátriákáját, Magyarország primását három évre rendkívüli hatalommal felruházott követévé és képviselőjévé nevezi ki Magyar-, Cseh- és Lengyelország, Havaselve, Szilézia, Lausitz, Morvaország, Erdély, Szlavónia, Horvátország, Dalmácia, Poroszország, Litvánia, Livónia, Oroszország és Moszkva, Dánia, Norvégia és Svédország területére. A bulla a legátus feladatául a hitetlen törökök elleni szent háború megszervezését jelölte meg.”¹

A Magyarország ellenségei ellen harcolók javára szolgáló első kereszt-búcsú 1241 közepéről, a tatárok betörésének idejéből ismeretes. Az 1389. évi rigómezei csata után a törökök már közvetlenül veszélyeztették hazánk déli határait. Ettől kezdve azután se szeri, se száma az ellenük hirdetett kereszt-búcsúknak. Így ilyenek ismeretesek — többek között — a következő évekből: 1391, 1400, 1405, 1407, 1438, 1448, 1463 stb.² 1450-től kezdve azután — ugyancsak többek között — a minden 25 évben meghirdetett szentévhez kapcsolódó jubileumi búcsút is a törökök elleni harc támogatására használták fel Magyarországon.³

Bakócz említett 1513. július 15-i pápai megbízatására azonban sem közvetlen katonai indíték, sem szentév nem adott okot. Barta és Fekete Nagy a legátusi jogkör megadását a következőkben látták.⁴ II. Gyula pápa 1513. február 20-án bekövetkezett halálát követően március 11-én a 25 bíboros közül 18 itáliai lévén, Giovanni Medicit választották meg X. Leó néven pápának. Ezzel meghiúsultak Bakócz tervei és reményei, hogy ő nyerje el a tiarát. A csalódott magyar primás római jelenléte tehertételt jelentett az új pápának, Bakócz viszont csak számára előnyös engedmények elnyerése fejében volt hajlandó távozni onnan. A július 15-i legátusi megbízatást követően egészen szeptember 3-ig kellett várni, amíg elkészült, ill. ünnepélyesen kihirdetést nyert

¹ *Parasztháború 1514-ben.* Bp. 1973. 11. — A történelmi eseményekkel kapcsolatos adatok jelentős részénél erre az utoljára megjelent összefoglaló munkára lehetett támaszkodni. — Az említett pápai bulla szövege Bakócz hatáskörét az alábbi területekben jelölte meg: „... ad carissimos in Christo filios Wladislaum Hungarie et Bohemie ac Sigismundum Polonie reges illustres universaque eorum regna et dominia, Wallachiam, Slesiam, Lusatiam, Moraviam, Transylvaniam, Sclavoniam, Croatiam, Dalmatiam, Prussiam, Livoniam, Lythvaniam, Russiam, Moscoviam omnesque et singulas illorum civitates, terras, oppida et loca atque alia eis adiacentia necnon ad Dacie, Norvegie, Svetie regem et regna nostro et apostolice sedis legato. . .” A kurzivált szövegrészek azonosak a Bakócz-féle nyomtatott úrlap harmadik és negyedik sorában olvashatóval. Ebből kiderül, hogy mind a 19 földrajzi fogalom a két iratban azonos, de a sorrendben — első sorban a kisebb területek esetében — jelentős eltérés tapasztalható.

² *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve* 1960. 242.

³ *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve* 1960. 243—249.

⁴ I.m. 25—26.

Thomas

FORMA Indulgentiae plenariae pro ipso bellatorum milites

Miseratione divina. n. S. Martini in Mensibus sacrosanctis Ro. Ecclesie fidei Patris Cardinalis Swigoniensis. Patriarchae Constantinopolitani. ad Hungarie Bohemie Poloniae Danie Norwegie & Suecie Regnia. Nec non Prussia Russia Lituania Lithuaniam Valachia Silesia Moravia Lusatia Transilvaniam Sclaviniam Dalmatiam Croatia & Maccedonia. Ordo & singulas Regnos & Prorubiasque predichos. Civitates. Incolas. Terras atque loca illis subiecta & alia eis adiacentia Apostolice sedis Legatus de latere

Salute in dno sempiterna. Tibi qui ad bellum contra Turcas loco legitime accedere & per teptus a nobis prescriptis & ordinatis in illo pmanere meritis. De oportetis Dei misericordia. at beatorum Petri & Pauli Apostolorum. Nec non beatissimi Papae Leonis decimi auctoritate nobis in hac parte tradite plenaria omniu peccatorum. ac cu Deo altissimo reconciliatioe. Indulgentia & remissione. qualis p Romanos Pontifices in subditu terre sanctae. aut alibi beoy ab infidelibus occupato recuperatione profectibus dari solent & qualis in anno libelae concessa exiit: postquam in bello p dicto ipore factum. ut pferat. cum effectum pmaneris: concedimus pariter & indulgemus. Et ab omnibus peccatis tuis absolutimus & liberamus: & a dno absolutu & liberatu esse denuntiamus. Et si forsitan deliquero sit tepore (si permittit) & nos ex a do postquam iter pro supradicta psequeris: in itinere te ex hac luce migrare contingat. Animam tuam Sanctos Angedoy colorio in celestibus aeterna felicitate manere: ppeno casodem auctoritate decernimus aggregadam: a dno aggregadam esse similliter denuntiamus: Eandem plenaria indulgentia peccatorum tuoy. & remissione tui in dno elegerimus. Tibi hioluminus concedentes. Ut morte tua interim suppetente usq a sine confessione ab hac luce Te migrare contingerit: dimodo aliqua signa contritionis in Te adhuc vivente apparuerit. Cadaver tuu in Ecclesijs seu Cimiterijs quibuscumq ecclesiastica interdicto absque tamet solita pompa licite & libere sepeliri possit & libere sepeliri possit. Nec non in bello p dicto pmaneris quibusvis sacerdotibus peccatis tuis & offensa ecclesiastica Sacramenta & Eucharistia etiam in seho Reluctatione Dilectae a quovis sacerdote licite recipere. Nec ad obitu tuu quocumq sepulchro. & officio recitatione. ad q ex voto psequeris. aut recedite pcepto seu san servare: & eodem ille observare non poteris. minime obijis atis castas. Quinimo ut in dictis Dilectis & indulgemus. Et pro primissos executione omnibus & singulis Sacerdotibus legationi nostrae subiectis in Virtute sancte obediencie districte precepto mandamus. Ceteros aut horum: quatenus cu a Te requisiti: & sicut preces nostrae littere exhibebis. Averis. Tibi plenarie omnium peccatorum tuoy remissionem & absolutionem iuxta premissa & fecimus infra scripta forma auctoritate Apostolica wedat & impendat. IN QVOB idem preces fieri fecimus. & per Secretarii nostri ad hoc deputatu subscribit: & deniq Sigilli sancte Cruciatu impublice communi noster. Datum

Annus. Mense. Die vero

FORMA Absolutionis plenariae.

Indiscretum tui. &c. Ex post verba communi absolutioe dicat sacerdos. Item Aplica auctoritate inhibita hac parte commissa: absolvo te ab omnibus peccatis delictis & excessibus quibuscumq enormibus habitus p commissa: & a septuaginta quomodolibet incurris etiam fidei Apostolice referentis. Inquantu mihi facultas concedit. Et iterum remitto tibi per plenaria indulgentia comm pveniam pro primissis tibi delictis: ac remitto te illi honorari & puritati qua in Baptismo accepta. Ita q decedat tibi ab hoc seculo: obijis tui portu postquam tui. & apere huius delictis tui Paradisu. IN nomine Patris & Filii & Spiritus sancti. Amen.

Th. Repertorium der
Einblatt Arzthe emgetrag
nach VI, 38.
26.3.1966

a pápai bulla, amely elrendelte azokban az országokban a keresztes hadjáratot, amelyekre korábban Bakócz legátusi jogkört kapott.

Ez a bulla képezte az alapját a most előkerült, nyomtatott búcsúlevélnek, ezért kell azt alaposabban szemügyre venni.⁵ A pápai irat első részében (1—104. sor) a hitetlen török előnyomulásának veszélyével foglalkozik, rámutatva arra, hogy ez mindenek előtt Ulászló magyar és cseh, ill. Zsigmond lengyel király országait fenyegeti. Ezért Bakócz apostoli delegátusi megbízatása e két király birodalmára, továbbá Dániára, Norvégiára és Svédországra terjedt ki. E területen hirdetheti meg tehát a hitetlenek elleni keresztes hadjáratot, amelynek támogatására mindenkit felszólít a pápa (105—178. sor).

A bulla szövegének következő, meglehetősen terjedelmes részében (179—446. sor) gyakran a legapróbb részletekbe menő szabályozás olvasható, hogy kik és milyen feltételek mellett juthatnak a túlvilági üdvözüléshez az akkori hívők által oly nagyon óhajtott egyházi segítség, a bűnbocsánat elnyerésével. Az ebben részesülők igen pontosan körvonalazott kategóriái a személyesen hadba vonulóktól⁶ a mások által biztosított pénzzel harcba küldötteken, ill. küldökön át⁷ a sereg ellátását szolgáló személyekig⁸ egyaránt kiterjedtek.⁹ A feltételek nagyon terjedelmes taglalása után a bulla arról is intézkedik, hogy leállítson minden más búcsúhirdetést a legátus hatáskörébe tartozó területen.¹⁰ Az elnyerhető kedvezmények ismertetése¹¹ zárja a bullának ezt, a nyomtatott búcsúlevél szempontjából legfontosabb részét.

A pápai irat a továbbiakban (447—984. sor) szól a kereszteshadjáratoknak a fentiekben tárgyalt és a személyes részvétel, ill. a pénzbeli támogatás melletti további jelentős anyagi bázisáról, az egyházi tizednek az 1514. esztendőben e célra történő biztosításáról, ennek és a pénzbeli adományok beszedésének módjáról, szervezési kérdésekről stb.

Visszatérve a nyomtatott búcsúlevélre és a pápai bullának a búcsú feltételeinek szabályozásáról szóló részére, érdemes a kettőt összevetni. A nyomtatvány első sora: „*Forma indulgentiae plenariae pro ipso bellatore misso.*” Tehát ez az űrlap olyan személy számára készült, aki maga vett részt a keresztes hadjáratban, még pedig mások adományainak felhasználásával. A másodiktól a kilencedik sorig terjedő szöveg a fentiekben már szó szerint ismertetésre került. Ezen belül a második-negyedik sorok Bakócz címeit, továbbá az 1513. július 15-i legátusi kinevezésének illetékességi területét sorolja fel. Az ezt követő üres helyet kéziratos kitöltésre szánták az űrlapszerű nyomtatványban. Ide

⁵ A bulla kihirdetése természetesen ismeretes volt már korábban is, de teljes szövegében csak a megjelenés alatt álló Dózsa-okmánytárban fog először kinyomtatásra kerülni. Érszegi Géza volt szíves számomra rendelkezésre bocsátani már kéziratban ezt és más idézett szöveget, míg én a most ismertetésre kerülő, nyomtatott búcsúlevél reprodukcióját tudtam előzetesen nyújtani az okmánytár még teljesebbé tételéhez. A bulla sor-számozása is az említett kéziratból származik.

⁶ „qui ad bellum contra eosdem Turcas in personis propriis se contulerint” — 188—189. sor.

⁷ „unum bellatorem vel pecuniam pro uno bellatore juxta erdinationem praedictam miserint” — 226-227. sor.

⁸ „medici, aromatarii, cerdones, sutores, carnifices, ferrarii et fabri, lignarii, carpentarii, machinarum directores et cujuslibet artificii in metandis castris oportuni artifices, apothecarii et mercatores medicinas, victualia et alia necessaria ad castra hujusmodi deferentes ac administrantes” — 263—269. sor.

⁹ „ipsi bellatores et mittentes missi” — 261—262. sor.

¹⁰ 373—391. sor.

¹¹ 392—446. sor.

annak a neve került, aki a törökök ellen harcba vonult. Ugyanennek az ötödik sornak végén levő szabad rész pedig annak a nevének beírására szolgált, aki az említett katonai költségeit vállalta, vagyis aki helyett vonult a keresztiesek táborába a búcsúlevél kedvezményezettje.¹²

Az ötödik sortól már jól figyelemmel kísérhető a kereszties hadjáratot meghirdető 1513. szeptember 3-i bulla szövegéből történt szó szerinti, ill. nyelvtanilag a szöveggörnyezethez, valamint a két irat kibocsátójának személye (X. Leó pápa és Bakócz Tamás) közötti különbséghez történt igazításokkal, ill. kihagyásokkal. A bulla két részletének szövege, a nyomtatvány ötödik- kilencedik sora azonossága esetén ennek kurzív betűkkel történő kiemelésével, így hangzik:

„... qui ad bellum contra eosdem Turcas in personis propriis se contulerint et per tempus, quod a praefato legato praescriptum et ordinatum fuerit, in illo permanserint confisi de ejusdem Dei omnipotentis misericordia ac beatorum Petri et Pauli apostolorum . . .”¹³ — „... tradita plenariam omnium peccatorum suorum ac cum altissimo reconciliationem, indulgentiam et remissionem, qualis per predecessores nostros dari consuevit proficiscentibus in subsidium Terrae Sanctae et contra eosdem perfidissimos Turcas et qualis in anno jubilei concessa existit . . .”¹⁴

A nyomtatvány következő része (9—12. sor) — most már a bullából pontosan átvett részek (205—209. sor) tipográfiai kiemelésével — így hangzik:

„Et ab omnibus peccatis tuis absolvimus & liberamus, & a domino absolutum & liberatum esse denuntiamus. Et si forsán designato sic tempore (ut praemittitur) & non ex acto postquam iter pro sancti operis prosecutione arripueris, in itinere te ex hac luce migrare contingat, animam tuam sanctorum angelorum consortio in coelestibus aeterna foelicitate mansuram perpetuo eadem auctoritate decernimus aggregandam; a dominoque aggregandam esse similiter denuntiamus, eandemque plenariam indulgentiam peccatorum tuorum & remissionem tibi in domino elargimur.”

Érdeemes itt megjegyezni, hogy ez az utolsó sor szövegének egy része az 1500. évi jubileumi búcsú magyarországi hirdetése során ugyancsak nyomtatott formában kibocsátott búcsúlevél egyik fordulatában felismerhető.¹⁵ Ez a körülmény az egyházi szóhasználatban sűrűn használt formák újra meg újra történt felhasználásán túl alátámaszthatja azt a hivatkozást az 1500. évi jubileumi búcsúra, amelyről a fentiekben már szó esett mind a bullában (202. sor), mind a Bakócz által kiadott nyomtatott búcsúlevél nyolcadik sorában.

Ez utóbbinak következő szakasza (12—14. sor) a hadjáratban elhunytak részére biztosított kedvezményekről szól:

„Tibi nihilominus concedentes, ut morte tua interim superveniente etiam si sine confessione ab hac luce Te migrare contigerit, dummodo aliqua signa contritionis in te adhuc vivente apparuerint cadaver tuum in ecclesiis seu cimiteriis etiam stante ecclesiastico interdicto absque tamen solita pompa licite & libere sepeliri possit & valeat.”¹⁶

¹² Ez a mai szemmel meglehetősen szokatlan megoldás akkoriban bevett jelenség volt. Elég itt csak arra utalni, hogyha a búcsút kizárólag a hadba vonultak szűk körére korlátozták volna, akkor a társadalomnak olyan rendkívül nagy, sőt számszerűleg túlnyomó része, mint az asszonyok és az öregek, kirekesztve érezték volna magukat e számukra oly fontosnak vélt túlvilági érdemszerzés lehetőségéből.

¹³ 187—191. sor.

¹⁴ 197—202. sor.

¹⁵ Így a B. jelölésű kiadás 21. sorában: „... peccatorum suorum plenariam indulgentiam & remissionem . . .” — Vö. Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1960. 271.

¹⁶ A bulla 392—398. soraival összevetve.

Ugyancsak szoros összefüggést mutatnak a nyomtatvány további sorai (14—17.) a bulla megfelelő részével (429—440. sor):

„Nec non ut donec in bello praedicto permanseris quibusvis sacerdotibus peccata tua confiteri, aliaque ecclesiastica sacramenta, & eucharistiam etiam in festo resurrectionis dominicae, a quovis sacerdote licite recipere. Nec ad observantiam quorumcumque jejuniorum & officiorum recitationem, ad que ex voto professione, aut ecclesiae praecepto forsan teneris. Si commode illa observare non poteris, minime obligatus existas, quinimmo ut in diebus dominicis & aliis festivitibus quibuscumque artificio tuo in utilitatem tamen belli, & non aliter vacare impune possis & valeas.”

Eddig ismerhető fel a félreérthetetlen összefüggés a pápai iratok és Bakócz búcsúlevelének szövege között. Egyedül a mennyiségi szempont is szembezőkő már a búcsúlevélnek mintegy felét hűen a bullákból vették, a lényegyet tekintve pedig teljesen azokhoz igazodik.

A nyomtatvány törzsrészének vége, a keltezés formája ismét kifejezetten úrlaprendszerű. A 21. sorban a „Datum” szó után több centiméteres helyet hagytak a helységnev számára, majd „anno Domini millesimo quingentesimo decimo” szavak az évszámnak csak az évtizedét jelölik, míg az ezt követő üres rész annak utolsó számjegyének kiírására szolgált. A „die vero” szavak után a 22. sor elején a nap megjelölésére hagytak ki helyet, majd a „mensis” szót követően pedig a hónap részére. A „pontificatus sanctissimo in Christo patris & domini nostri domini” szavak után a pápa nevéhez szántak helyet a kézírásos kitöltéshez, akárcsak a „divina providentia papae” után az ő uralkodási évének sorszámát még az „anno” szó előtt. Bakócz nyomtatott búcsúlevelének utolsó öt sora (23—27.) a *Forma absolutionis plenariae* címmel kezdődik. Ezt követi a teljes búcsút biztosító gyónás végén a pap által mondandó feloldási szöveg.

A datálás úrlapszerű formájából az derül ki, hogy a nyomtatványt úgy fogalmazták, hogy az több éven át és esetleg új pápa uralkodása idején is felhasználható legyen. Bakócz megbízatása ugyanis a kereszt meghirdetésére, amint erről már fentebb szó esett, 1513. július 15-én három esztendőre szólt. De vajon mikor és hol nyomtatták Bakócz iratát ilyen előrelátó módon? Ehhez mindenképp előtte végig kell kísérni a magyar primás útját Rómától haza.

Az 1513. szeptember 3-án kelt bulla kihirdetése után még tovább tartott a színpalak mögötti alkudozás a pápa és Bakócz között. Október 24-én a consistorium termében X. Leó ünnepélyes keretek között adta át az esztergomi érseknek a legatio arany keresztjét, majd bíborostársai kikísérték a városkapuig. Ez azonban csak jelképes búcsúzás volt, mert Bakócz továbbra is Rómában maradt. Végül mikor a pápa beleegyezett, hogy helyettes kinevezése után majd visszatérhet Rómába, november 6-án haza indult.¹⁷ Útja Loretton át Anconába vezetett, ahol a hónap végén velencei gályára szállt, amelyen tette meg a viharos tengeri utat Zengig. Innen 1514. január végén érkezett Zágrábba, ahol rokonánál az ottani püspöknél pihente ki magát, és csak március elején érkezett vissza Esztergomba.¹⁸

1514. március 23-án a királyi tanácsban Bakócz egyesek ellenvéleménye ellenére keresztülvitte a kereszt hirdetésének jóváhagyását.¹⁹ Ezt követően hamarosan sor került a keresztshadjárat ünnepélyes meghirdetésére is, amely való-

¹⁷ BARTA—FEKETE-NAGY: I. m. 27.

¹⁸ FRAKNÓI Vilmos: *Erdődi Bakócz Tamás élete*. Bp. 1889. 141—142.

¹⁹ BARTA—FEKETE-NAGY: I. m. 29.

színiüleg április 9-én zajlott le Budán a Szt. Zsigmond templomban, ill. a Szent György téren. Azonban a keresztes hadnak április 24-ig nem volt vezére. Ekkor történt csak meg ennek beiktatása ugyancsak Budán, és másnap Bakócz azután elrendelte a pápai bulla kihirdetését.²⁰ A toborzás maga igen eredményesnek bizonyult, ezzel szemben a hirtelen összegyűlt keresztes sereg ellátását nem sikerült megszervezni. A nélkülöző katonák, zömmel parasztok így a későbbiekben önkényesen láttak hozzá saját maguk élelmezésének megszerzéséhez, ami kilengésekhez vezetett. Így került sor május 15-én Bakócz intézkedésére, amellyel betiltotta a további toborzást, majd 24-én magát a keresztes hadjáratot is leállította.²¹

Ezek szerint igen szűk időhatárok közé szorult a búcsúlevelek terjesztésének lehetősége: a pápai bulla ünnepélyes kihirdetése április 25-én és a toborzás betiltása május 15-én. A búcsúhirdetéshez szükséges nyomtatott úrlap megrendelésére, ill. elkészíttetésére azonban már korábban is sor kerülhetett.

Miután Magyarországon a 16. század első negyedéből egyetlen nyomda tevékenysége sem ismeretes, az úrlapot Bakócz csakis külföldi műhelyben rendelhette meg. Tekintettel arra, hogy hazautaztában nem érintette Velencét, a kor legnagyobb nyomdahelyét, amelynek vezetősége ráadásul némi gyanakvással figyelte az ő dalmáciai pozícióikat esetleg veszélyeztető magyar keresztetek toborzását, nem tűnt valószínűnek a búcsúlevelének e városban történt előállítását. Budához, ill. Esztergomhoz legközelebb akkoriban Bécsben működtek nyomdák. 1514-ben ilyen ott kettő is létezett: az egyik Johann Winterburger, a másik Johann Singriener és Hieronymus Vietor közös műhelye. Az előbbitől Magyarország számára készült számos nyomtatott búcsúlevél került elő, ill. ismertetésre az utóbbi években.²²

Bakócz búcsúlevelében a szövegtípus mellett az első, ill. a 23. sorban még egy valamivel nagyobb fokozatú antikva is található. Winterburgernak ezzel szemben csak egyetlen ilyen típusa volt húsz soronként 88 mm méretben. A szövegtípus mérete a müncheni egylevelés nyomtatványban viszont 79 mm. Mind ez, mind a kiemelő, nagyobbik, 111 mm-es antikvatípus megtalálható a másik bécsi műhely kiadványaiban, amelyet Singriener és Vietor az 1510—1514 közötti években együtt készítettek. Ugyancsak azonosítható volt a 2. sorban alkalmazott nagyobb, valamint a 24. sorban látható kisebb gót, kiemelő betűtípus.²³ A második sor elején álló „T” lombard mérete 17 mm, amely ugyancsak nem ismeretlen.²⁴

Bakócz búcsúlevelét tehát bizonyosan a bécsi Singriener & Vietor műhelyében állították elő. Ennek időpontját aligha lehet a primás Esztergomba történt hazaérkezése, vagyis március elé helyezni. A megrendelést viszont aligha

²⁰ BARTA—FEKETE-NAGY: I.m. 61. és 63.

²¹ BARTA—FEKETE-NAGY: I.m. 77. és 89.

²² *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve* 1960. 271—272. Uo. 1961—1962. 229—230. — Uo. 1963—1964. 184—185.

²³ ISAAC, Frank: *An index to the early printed books in the British Museum. Part II. MDI—MDXX. Section II—III.* London 1938: 252 és 140 mm méretű gót betűk a 284. lapon, a 111 mm-es antikva a 285. lapon, míg a 79 mm-es szövegtípus a 286. lapon levő reprodukció alapján. Mind a négyet ellenőrizni lehetett az Országos Széchényi Könyvtárban eredeti kiadványok alapján is: a gót betűket az 1513. évi *Computus novus*-ban (Ant. 10 007—Isaac 14 437), az antikva típusokat az 1515. évi Albertus Magnus *De natura locorum* c. kiadványban (Ant. 2944(2) — Isaac 14 440).

²⁴ Méretben és formában egyaránt azonos ezzel az az „A”-lombard, amely az említett bécsi műhelyben 1514. december 13-án befejezett Albertus Magnus *Philosophia pauperum sive Isagoge* c. mű címlapján látható. — Országos Széchényi Könyvtár Inc. 1335(3).

adták fel május közepe után, így a nyomtatás 1514. március—május hónapjaiban történt.

A bécsi eredet ismeretében különösen érdekesnek tűnik, hogy Miksa császár levélben biztatta Bakóczot a bulla kihirdetésére a birodalomban, sőt egy római híradás szerint azt is megengedte, hogy azt Ausztria területén is nyilvánosságra hozzák.²⁵ Ugyancsak Miksa birodalmának területére utal maga a ma Münchenben őrzött kódex, amelyet 1433-ban Udalricus Pappenberger magister scolaris írt Gänchkofen-ban.²⁶ A Landshut melletti Gangkofen és München közötti kis távolság arra utal, hogy a Bakócz-féle nyomtatott búcsúlevelet tartalmazó kötet megírásától kezdve a mai napig folyamatosan Bajorország területén volt.

Ezek után arra lehetne gondolni, hogy az ausztriai, sőt esetleg bajorországi terjesztés során kerülhetett oda ez a fennmaradt példány. További kombinációs lehetőséget kínál az a körülmény, hogy — amint erről már a fentiekben szó esett — a keresztes hadjárat hirdetésére Magyarországon csupán az április 25 és május 15 közötti három hét alatt kerülhetett sor. Elképzelhető, hogy a több évre tervezett akcióhoz nyilván nagyobb mennyiségben nyomtatott úrlapok a hadjárat leállítása után egyszerűbben feleslegessé váltak, így azokat a továbbiakban csak papírnyersanyagként lehetett hasznosítani. Elvben az sem zárható ki, hogy a példány nem is került Magyarországra, hanem az még a bécsi műhelyben lett hirtelen makulatúrává, majd már mint ilyen jutott el a Duna mentén Bajorországba.

Mindkét fenti feltevésnek azonban ellen látszik mondani az a körülmény, hogy a müncheni kódexnek másik kötéstábláját belülről egy más korú és eredetű²⁷, de ugyancsak kitöltetlen, nyomtatott búcsúlevél fedi. A fenti két elképzelés esetén ugyanis sokkal kézenfekvőbb lenne, ha a kézirat bekötéséhez ugyanabból, a most már csak papíryanagyként tekintett nyomtatványból használtak volna fel két példányt.

A megoldást ezek után inkább abban kell keresni, hogy a refomáció, ill. a tridenti zsinat után a pénzbeli támogatással megszerezhető búcsúk hirdetése megszűnt. Ennek a korábbi gyakorlatnak egykor megbecsült emlékei egyszerűre értéktelen papírrá váltak nem csak a protestánsok, de még a katolikusnak megmaradt bajorok szemében is. Talán egy ilyen kitöltetlen búcsúlevelekből álló gyűjtemény darabjait használhatták fel a müncheni kódex kötéséhez, amely így megőrizte a mai napig ezeket, a különben egytől-egyig megsemmisült nyomtatványokat.

Az érvényesnek tartott búcsúlevél a kedvezményezett nevén és a datáláson kívül magán hordta az azt kiállító búcsúbiztos aláírását és pecsétjét is. Ezek hiányában a nyomtatvány egyszerű úrlapnak minősült, amely azonban egyben alkalmas volt a búcsúhirdetés propagandájára. Valószínűnek látszik, hogy ezeket, az akkori idők egyik jellegzetes híradási formájaként, távolabbi vidékekre is eljuttatták, akárcsak az eseményekről szóló és a helyszínen, ill. annak közelében írt leveleket. Ez utóbbiak közül a legérdekesebb és így szélesebb

²⁵ BARTA—FEKETE-NAGY: I. m. 60. — A 308. lapon levő jegyzetben közölt időpontok azonban igazítást igényelnek, mert a római híradások nem június, hanem július 22-én és 23-án keltek.

²⁶ *Catalogus codicum manu scriptorum bibliothecae regiae Monacensis. Tomi IV. pars II. Monachii 1876. 148.*

²⁷ 1483. évi nürnbergi nyomtatvány.

körökben is terjeszthetőknek tartottakat azután nyomtatásban is megjelenítették, mint a mai újságok őseit.

Ilyenre a legjobb példa ebben az esetben éppen az 1514. évi keresztes hadjárat hirdetéséről, annak parasztháborúba fordulásáról, végül pedig Dózsa György kivégzéséről szóló három, Budáról kelt és levélbe foglalt tudósítás. Ezek német nyelven *Ein gross Wunderzeichen*, ill. *Die Aufruhr* cím alatt 1514-ben több kiadásban is napvilágot láttak Münchenben és Nürnbergben.²⁸ A mostani téma szempontjából különösen érdekesek ezek a Dél-Németországban készült röplapszerű újságok. Az elsőnek már a címe is szorosan kapcsolódik a búcsúlevélhez: *Ein grosses Wunderzeichen, das da geschehen ist durch das Kreutz, das ein Kardinal hat ausgegeben in dem ganzen ungarischen Land wieder die Türcken*. A bíboros, vagyis Bakócz által meghiretett hadjárat során a kereszttel kapcsolatos és csodának minősített eseménnyel kezdve számol be a Magyarországon történekről.

Ezek kiindulópontja a pápai bullának a már fentiekben említett és április 25-én Budán történt ünnepélyes kihirdetése volt, amely megindította az eseményeknek fordulatokban oly változatos sorát. A kereszti hirdetés tehát ekkor kezdődött meg, így az ehhez igénybe vett nyomtatott búcsúlevél-úrlapok használatbavételére is legkorábban ekkor kerülhetett sor. A vártnál jóval sikeresebbnek bizonyult toborzás során rendkívül nagy számban gyülekeztek a kereszttel megjelölt zászló alá. A széleskörű mozgósításban az obszerváns ferencesek szerepe — különösen az utóbbi időben és elsősorban Szűcs Jenő publikációiban²⁹ — egyre inkább felismerést nyert. Május első napjaiban a toborzás már nagy lendülettel folyt³⁰, amelynek eredményességét éppen a kereszti alá összegyűlt sok-sok ezer, zömmel paraszti eredetű sereg bizonyította.

Érdekes módon magának a toborzásnak és az azzal összefüggő és nyilván ugyancsak nagyarányú alamizsnagyűjtésnek szinte semmi nyoma sem maradt.³¹ Ezért is különösen értékes és érdekes ez a most előkerült nyomtatvány, amely az eddig ismert egyetlen sajtótermék, amely az 1514. évi magyarországi parasztháborúhoz vezető kereszteshadjárat meghirdetésével kapcsolatban készült.

Bibliográfiailag pontos leírása a következő:

[BAKÓCZ] Tamás: Forma indulgentiae plenariae pro ipso bellatore misso. — Forma absolutionis plenariae. [Viennae 1514 Singrenius & Viotor.]

Egyleveles, egyik lapjára nyomva, szedéstükre 123 × 246 mm, 27 soros, 79, 111, 140 és 252 mm/20 sor méretű betűtípusok, 17 mm-es lombard. *I. sor:* FORMA Indulgentiae plenariae pro ipso bellatore misso.// (T)homas Miseratione diuina. tt'. S.Martini in Mōtibus sacro sancte Ro.Ecclesie p̄ biter Cardinalis Strigoneñ. Patriarcha Constantinopolitañ.// ad Hūgarie. Bohemie. Polonie. Datie. Noruegie. & Suecie Regna . . . *21. sor:* . . . Datū Anno dñi.Millesimo quingetesimo decimo

Die vero// Menssis Pōtificatus sanctissimi
in Christo patris & dñi nři dñi diuina prouidetia Pape

Anno.// FORMA Absolutionis plenariae.// Misereatur tui. Zē. Et post

²⁸ BALLAGI Aladár: *Buda és Pest a világirodalomban*. Bp. 1925. 155—159. és 162. sz. — A kiadások bibliográfiai tisztázása, a nyomtatás helyének és nyomdászának megnyugtató meghatározása még elvégzendő feladat, mert a szakirodalom ezzel kapcsolatos eddigi állásfoglalásai sok vonatkozásban egymásnak ellentmondóak.

²⁹ *Levélári Közlemények* 1972. 213—263. — *Irodalomtörténeti Közlemények* 1974. 409—435.

³⁰ BARTA—FEKETE-NAGY: I.m. 70.

³¹ BARTA—FEKETE-NAGY: I.m. 77.

verba comunis absolutiois dicat sacerdos. Iterum . . . 27. sor://Itaq decedenti tibi ab hoc seculo clause sint portae poenarum: & apertae Ianue deliciarum Paradisi. IN nomine Patris + & Filij + & Spiritu sancti + Amen.

München, Bayerische Staatsbibliothek (Cod.lat.14239)

GEDEON BORSA

Ein gedruckter Ablassbrief des Graner Erzbischofs zum Kreuzzug von 1514

Im Einbanddeckel einer Handschrift der Bayerischen Staatsbibliothek zu München (Clm 14 239) wurde ein eingeklebttes Exemplar des im Titel erwähnten Druckwerkes gefunden. Thomas Bakócz, der Primas von Ungarn, der mit dem Aufruf zum Kreuzzug gegen die Türcken beauftragt wurde, gab diesen Ablassbrief als päpstlicher Legat heraus. Der neu gewählte Papst Leo X. wollte dadurch seinen ehemaligen Nebenbuhler in der Konklave, den enttäuschten ungarischen Kirchenfürsten trösten, bzw. aus Rom entfernen. Die Bulle vom 3. IX. 1513 hat dem Graner Erzbischof eine sowohl moralisch, als auch materiell weitgehende Ermächtigung gesichert. Zurückkehrend nach Ungarn hat der Kardinal ab Ende März 1514 mit einem grossen Ehrgeiz die Durchführung seiner Aufgabe begonnen. Am 25. April wurde die päpstliche Bulle in Buda feierlich verkündigt. Der Aufruf zum Kreuzzug hatte unerwartet einen raschen und grossen Erfolg: wegen mehreren sozialen und wirtschaftlichen Faktoren strömten die Leute in grossen Mengen unter die Fahne des Kreuzzuges. Die meisten kamen aus dem schwer unterdrückten Bauerstand. Durch die schlechte Organisation entstandene ungenügende Versorgung brachte die Kreuzfahrer in Unruhe. So entstand — wie bekannt — der durch Dózsa geführte Bauernkrieg in Ungarn. Die Feudalherren des Landes haben sofort begonnen diese Bewegung zu unterdrücken. Der Primas von Ungarn hat den neuen Aufruf schon am 15. Mai aufgehoben und am 24.d.M. wurde von ihm selbst das Kreuzheer aufgelöst. Der nun entdeckte Ablassbrief, der als Formular nie ausgefüllt wurde, ist das einzige Dokument des oben beschriebenen Aufrufes, die dann zum Baueraufstand führte. Sein Text richtet sich ziemlich treu nach der päpstlichen Bulle vom 3. IX. 1513. Nach der Aussage des typographischen Materials wurde der Einblattdruck in der Wiener Offizin von Johannes Singriener und Hieronymus Vietor hergestellt. Als durch die historischen Ereignisse bestimmten Zeitgrenzen zur Drucklegung können die Monate von März bis Mai des Jahres 1514 bestimmt werden.